

ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA OSMANLI DEVLETİ VE BUHARA EMİRLİĞİ ARASINDAKİ HEDİYELEŞME

Fatma ÖZABA*

Öz: Hediyeleşme geleneği, tarih boyunca kültürlerarası etkileşimi sağlama ve devletlerarası iyi ilişkiler kurma yolunda önemli bir unsur olmuştur. Ve diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti tarafından da toplumlararası siyasi, kültürel, ekonomik vb. ilişkileri geliştirmek amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği arasındaki hediyeleşme konusu ele alınmıştır. Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği hüküm sürdükleri tarih boyunca dostane ilişkiler kurmuş ve hediyeleşme geleneğine de sıklıkla yer vermişlerdir. Bu çalışmada Osmanlı arşivindeki belgeler incelenerek, iki taraf arasındaki hediyeleşmenin hangi yollarla gerçekleştiği, hediye olarak verilen ürünlerin neler olduğu ve hangi amaç doğrultusunda verildiği gibi konular aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği'nin kültürel yaşamına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Buhara, Hediyeler.

IN THE LIGHT OF ARCHIVE DOCUMENTS GIFT EXCHANGE BETWEEN OTTOMAN EMPIRE AND BUKHARA EMIRATE

Abstract: The tradition of gifting has been an important factor in providing intercultural interaction and establishing good interstate relations throughout history. As in other states established the Ottoman State also included inter-communal political cultural economic etc. used to improve relationships. In this study the issue of gifting between the Ottoman Empire and Bukhara Emirate was handled. Ottoman Empire and the Bukhara Emirate established friendly relations throughout their history and included the tradition of gifts. In this study, by examining the archive documents, it was tried to clarify the issues between the two state, the ways in which the gifts were given, what the products were given as gifts and for what purpose. Thus it was aimed to contribute to the cultural life of the Ottoman Empire and the Bukhara Emirate.

Key words: Ottoman Empire, Bukhara, Gift.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ozabafatma@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2446-4761.

Giriş

Hediye kelimesi, Arapça'da “yol göstermek, doğru yola iletmek” anlamındaki hidâyet (hüdâ, hedy) kökünden türemiştir. Türkçe'de ise armağan kelimesiyle ifade edilen hediye kelimesi genelde, “insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya muaşeret kaidesi uyarınca karşılıksız verilen nesne” anlamını taşımaktadır.¹ Farsça pîşkeş kelimesi de sözlükte “hediye, armağan” anlamına gelmekte olup, terim olarak Osmanlı Devleti'nde padişah başta olmak üzere sadrazam ve diğer devlet adamlarına, şehzadelere alt makamlardan takdim edilen hediyeleri ifade etmektedir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde² vezirlerin gelirlerinden bahsedilirken “*Ve onlara âyide benim rikâb-ı hümâyunuma her nereden haraç ve âdet-i ağnâmdan ve pîşkeş gelirse vüzerâma ve defterdarlarıma dahi hisseleri gelsin*” şeklinde yer alan ifadeden pîşkeşin kısmî de olsa bir gelir telakkî edildiği ve padişaha sunulan pîşkeşlerde bazı görevlilerin de paylarının bulunabileceği anlaşılmaktadır.³ Bununla birlikte genellikle padişahlar tarafından nakdî olarak verilen hediyelerin ise “bahşış ve ihsan” anlamına gelen *atıyye* ya da *atıyye-i seniyye* kelimesiyle adlandırıldığı bilinmektedir.⁴

Gerek Orta Doğu'da gerekse Batı'da kurulmuş diğer devletlerde olduğu gibi Türk devlet geleneğinde de hediyeleşme, devletlerarası ilişkilerde ve devletlerin iç işlerinde önemli bir unsur olmuştur. Öyle ki Türk devlet geleneği ve ortak kültür coğrafyasındaki uygulamalara bakıldığında, siyasî kültürün vazgeçilmez bir parçası olarak hediyeleşme geleneğinin öne çıktığı görülmektedir. Eski Türk devletlerinden itibaren hediyelerin verilmiş amaçları genel itibariyle; dostluk, sevgi, hürmet, itaat, zafer, kutlama, barış, yardım ve hâkimiyeti tanıtmaya şeklinde kendini göstermiştir. Bu hediyelerin türü ve sayısı ise verildiği dönem, toplumun değer yargıları, verilmiş sebebi, ilişkilerin derecesi, hediyeyi alan veya veren kişinin statüsü gibi unsurlara göre değişmiş ve devletlerarası ilişkilerde pek çok amaca hizmet etmiştir.⁵

¹Ali Bardakoğlu, “Hediye”, *TDVİA*, c. XVII (1998), s. 151.

²Hediyeleşme geleneğine ilk kez bir kanunnâmede yer verilmesi II. Mehmed dönemine (1444-1446, 1451-1481) denk düşmektedir. Devlet'in teşkilât ve teşrifât kâidelerini ilk defa bir araya getiren Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde hediyeleşme, “pîşkeş” kelimesiyle kendini göstermiş ve yukarıda görüldüğü üzere, *haraç ve âdet-i ağnam* türü vergilerin yanında zikredilmiştir. Bkz. , Fatma Ünyay Açıkgöz, “Osmanlı Devleti'nde Pîşkeş (XVII. Yüzyıl)”, *Turkish Studies*, c. XIII/ sy. 24 (2018), s. 291.

³Filiz Karaca, “Pîşkeş”, *TDVİA*, c. XXXIV (2007), s. 294; Ahmet Nezihî Turan, “Bir Pîşkeş Defteri İçin”, *OTAM*, c. XIII/ sy. 13 (2002), s. 60.

⁴Feridun Emecen, “Atıyye-i Seniyye”, *TDVİA*, c. IV (1991), s. 64.

⁵Ünyay Açıkgöz, a.g.m. , s. 290.

Devletlerarası ilişkilerde önemli bir yeri olan hediyeleşme geleneğinin Osmanlı Devleti tarafından kuruluş döneminden itibaren sürdürüldüğü bilinmektedir. Aşıkpaşazade Tarihi'nde, Karacahisar'ın fethi sonrasında Osman Gazi tarafından Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad'a (1298-1302)⁶ çeşitli hediyeler gönderildiği ayrıca Sultan tarafından gönderilen hediyelerin de Osman Gazi tarafından kabul edildiği anlatılmaktadır.⁷ Bu kayıttan anlaşıldığı üzere Osmanlılarda hediyeleşmenin kökeni Osman Gazi'ye kadar uzanmaktadır.

Osmanlı kroniklerinden anlaşıldığı kadarıyla hediyeleşmeler, daha çok düğünler ve padişahın huzuruna çıkma veya fetihlerle sınırların genişlediği, gelirlerin arttığı dönemlerde zafer dönüşü ganimet mallarından takdim edilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Kroniklerde padişahlara "hediyehedâyâ" ve "pîşkeş" adıyla sunulan hediyelerle ilgili epeyce kayda rastlanmaktadır. Mesela, I. Murad'ın oğlu şehzâde Bayezid ile Germiyanoglu'nun kızının düğününde etrafın beyleri ve yabancı hükümdarlar iyi atlar, katarla develer, köleler, cariyeler, altın ve gümüş tepsiler içinde filoriler gibi çeşitli hediyeler göndermişlerdi. II. Murad'ın Düzmece Mustafa olayını bertaraf etmesinden sonra ise Bursa'ya gelmesiyle şehir halkı toplanarak onu karşılamış; ayan ve eşraf padişaha pîşkeş olarak elbiseler sunmuşlardı. Yine 1475'te Kefe'nin fethinden sonra komutanların ganimetlerle II. Mehmet'in huzuruna çıktıkları bilinmektedir. Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa, bir sefer dönüşünde Kanunî Sultan Süleyman'a; omuzlarında birer top çuha taşıyan iki bin tutsak, ellerindeki gümüş tepsiler içindeki atlas keselerle biner altın taşıyan yüz köle, yine ellerindeki altın tepsiler içinde inci, mercan tepsiler, gerdanlıklar, altın kadehler gibi eşyalar taşıyan iki yüz cariyeye hediyeye etmiştir.⁸ Yine 1649'da Kandiye kuşatmasından sonra yeniçerilere padişah IV. Mehmed (1648-1687) tarafından atıyeye verildiği⁹ bilinmektedir.

⁶Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad hakkında bkz. Faruk Sümer, "Keykubad III", *TDVİA*, c. XXV (2002), ss. 360-361.

⁷Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 62; Derviş Ahmed Aşık, *Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul 2013, s. 47.

⁸Fatma Ünyay Açıköz, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediyeye Ve Hediyeleşmeye (Padişahlara Sunulan Ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 31-33; aynı yazar, a.g.m., s. 291.

⁹Kâtib Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin, c. II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s. 1005.

Bu örnekleri Osmanlı'nın son devirlerine kadar çoğaltabilmek mümkündür. Mesela, Âli Paşa'nın Avusturya İmparatoruna birtakım hediyeler gönderdiği,¹⁰ 1829 tarihinde İstanbul'da bulunan Rusya murahhaslarına pırlantalı zarf saatler, mücevherler hediye edildiği, Rusya'nın Osmanlı murahhaslarına ise mücevher kutular, yeşil çuka feraceler, kakum ve semmûr tulumlar, altın saat, hatta hediye olarak çay dahi verildiği bilinmektedir.¹¹ Londra'dan dönen Mîrlivâ Nâmık Paşa'nın getirdiği İngiltere kralının nâmesinde kral, hediye olarak Osmanlı Devleti için bir takım top hazırlatmakta olduğunu ifade etmiş, bir süre sonra da toplar gemiyle Bahr-i Sefid Boğazı'na gelmiş ve burada gemide bulunanlara padişah tarafından mücevher kutular hediye edilmiştir.¹² Bir başka örnek olarak, 1849'da eski sadrazamlardan Rauf Paşa'nın Bebek'teki yalısının tamir masrafı için kendisine dönemin padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından iki yüz elli kese atıyye verilmiştir. Yine Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) huzur derslerinde bulunan hocalara çeşitli atıyyeler verdiği¹³, yine II. Abdülhamid tarafından topçubaşıya, süratçiler nâzirına, ağasına ve çavuşuna, humbaracıbaşıya, lağımcıbaşıya hil'atler, lağımcılara ise atıyyeler verildiği bilinmektedir.¹⁴ Görüldüğü üzere bu kaynaklar, söz konusu hediyelerin çeşitliliği hakkında da bizlere ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Bu son örneklerden, Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesinin dışındaki diplomatik ilişkilerinde de hediyenin önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kuruluştan itibaren yabancı devletlerle de hediye alış-verişinin olduğu¹⁵ ve Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Hollanda, Fransa, Venedik, Rusya, Polonya, Avusturya, İran, Hindistan¹⁶ gibi devletlerin yanında Orta Asya hanlıklarıyla da ilişkilerinde hediyeleşmeye yer verdikleri bilinmektedir.

¹⁰Ahmed Lütî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütî Efendi Tarihi*, haz. Ahmed Hezarfen, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 10-11.

¹¹Ahmed Lütî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütî Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, c. II-III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 404-406.

¹²Ahmed Lütî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütî Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, c. IV-V, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 778.

¹³Emecen, a.g.m., s.64.

¹⁴Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, haz. Abdülkadir Özcan, c. III, TTK, Ankara 2018, s. 90.

¹⁵Fatma Ünyay Açıkgöz, "Osmanlı-Avusturya İlişkilerinden Bir Kesit:Amaç Barış- Araç Hediye (XVII. Yüzyıl)", *Social Sciences Studies Journal*, c. III/ s. 6 (2017), s. 895.

¹⁶Söz konusu devletlerle Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik hediyeleşmeler hakkında ayrıca bkz. Ünyay Açıkgöz, a.g.t., s. 181-233.

Bu çalışmanın konusu da Osmanlı Devleti ile Buhara Emirliği arasındaki hediyeleşmedir. Bir başka deyişle çalışmada, iki taraf arasındaki hediyeleşme konusu üzerine bir analiz yapılmaktadır. Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği arasındaki hediyeleşme konusuna geçmeden evvel iki tarafın tarihsel süreçteki ilişkilerine aşağıda kısaca değinilmiştir.

Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği İlişkileri

Türkistan'daki hanlıkların en eski ve en köklüsü olan Buhara Hanlığı Özbeklerin parçalanması sonrasında Muhammed Şibanî (Şeybânî) Han önderliğinde, XVI. yüzyılın ilk yıllarında bağımsızlığını ilan etmiş ve Zarafşan Irmağı'nın aşağı havzasındaki büyük vahada hüküm sürmeye başlamıştır.¹⁷ XVI. yüzyılın başından 1868 yılına kadar bağımsız, 1920 yılına kadar da Rus himayesi altında yarı bağımsız olarak varlığını devam ettiren Buhara Hanlığı'nda genel itibariyle bu süre zarfında, Şibanoğulları (1500-1599)¹⁸, Canoğulları ya da Astırhan Hanları (1599-1785) ve Mangıt Hanları (1785-1920) olmak üzere üç sülalenin hüküm sürdüğü söylenebilir.¹⁹

Buhara Hanlığı'nın kurucusu olan Şibanî Han'dan (1500-1510) sonra Ubeydullah Han(1533-1539) ile Abdullah Han (1561-1598) Buhara'yı devlet merkezi olarak kabul etmişlerdir. Bu iki hükümdar zamanında Buhara, kültürel ve siyasi bir merkez haline gelmiştir. Abdullah Han'ın ölümünden sonra ise hanlık yönetimi, Canoğulları'nın²⁰ eline geçmiştir. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde hanlık çeşitli sebepler dolayısıyla politik ve ekonomik sahada bir çöküş dönemine girmiştir. Bunun üzerine 1702-1711 yılları arasında Ubeydullah Han merkezi otoriteyi

¹⁷Abdulkadir Macit, *Basbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.23.

¹⁸Hanedan adını, Özbekler'in atası Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin Şeybân (Şiban) ismindeki oğlundan almıştır. “Şeybaniler” olarak da adlandırılan hanlık hakkında bkz. Abdulkadir Macit, *Şeybani Özbek Hanlığı Siyasi, İdari, Askeri ve İktisadi Yapı*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016; İsmail Türkoğlu, “Şeybaniler” , *TDVİA*, c. XXXIX (2010), ss. 45-47.

¹⁹ Nahide Şimşir, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-Buhara Hanlığı Münasebetleri” , *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 10 (2010), s. 117-118.

²⁰Şibaniler gibi Canoğulları (Astrahanlılar) da şecere olarak Cuci Han'a dayanırlar. Fakat Canoğullarının atası Cuci'nin beşinci oğlu Şiban değil, on üçüncü oğlu Tukay-Timur'dur. Bkz. , M. Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2009, s.167.

güçlendirmeye çalışsa da bunda pek başarı sağlayamamış hatta uyguladığı para politikası nedeni ile isyana dahi sebep olmuştur.²¹

Ubeydullah Han'ın ölümünden sonra (1712) ise merkezi otorite gittikçe zayıflamış ve hanlık beylikler halinde parçalanarak birbirleriyle mücadele içine girmişlerdir. Bu otorite boşluğu Ebülfeyz Han döneminde atalıklar tarafından doldurulmuştur. Bu dönemden sonra yönetim Canoğulları'nın elinde gibi gözüксе de gerçek otorite Mangıt kabilesi²² reisi ve saray nazırı Atalık Muhammed Hakim Bey'e, sonrasında ise yine Mangıtlar'dan Atalık Muhammed Rahim'e geçmiştir. Zamanla Mangıtlı yöneticiler Buhara Hanlığı içerisindeki nüfuzlarını arttırmışlardır. Öyle ki son Canoğulları hükümdarı Ebülğazi'nin (1757-1785) sadece ismen han olduğu söylenebilir.²³ Buhara Hanlığı resmi olarak 1785 senesinde Mangıt hanedanlığının (1785-1920) yönetimine geçmiştir. Mangıtlar Maverünnehir'in Timurulardan beri Cengiz soyundan gelmeyen ilk hanedanıdır. Bundan dolayı Buhara'daki Mangıt yöneticileri ünvanlarını Türk-Moğol geleneğinden İslam geleneğine değiştirerek handan emire dönüştürmüşlerdir.²⁴ Bu tarihten sonra ise hanlık, Buhara Emirliği olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Buhara Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler Şii İran'a karşı bir işbirliği niteliğinde ortaya çıkmıştır.²⁵ Bilinen ilk temas, Yavuz Sultan Selim'in Semerkant hükümdarı Köçkücü Han'a (1510-1530) gönderdiği, Şii İran'a karşı kazanılan Çaldıran zaferini bildiren 1516 tarihli mektup ve buna verilen cevaptır. İki taraf arasında söz konusu mektuplaşmayla başlayan ilk ilişkiler ve bu işbirliği Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)

²¹Ramazan Şeşen, "Buhara", *TDVİA*, c. VI (1992), s. 366; Seda Yılmaz Vurgun, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığında Buhara Emirliği (Hanlığı)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2013, s. 73.

²²XVIII. yüzyıl'da Buhara Özbek Hanlığı, Cengiz Han sonrası ortaya çıkan kabile liderlerinin nüfuzu altına girmiş ve yönetimde Cengiz Han neslinden gelen hükümdarlar birer kukla han hüviyetine bürünmüştür. Zamanla bu hanlar yönetimden uzaklaştırılarak kabile liderleri hanlık makamını üstlenmeye başlamışlardır. Bunlar Buhara'da Mangıtlardır. Benzer durum Hive ve Hokand Hanlıklarında da yaşanmıştır. Bkz. M. Bilal Çelik, "Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. II /sy. 1 (2007), s. 178.

²³Abdülkerim Özaydın, "Canoğulları", *TDVİA*, c. VII (1993), s. 155.

²⁴Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, c. VIII (2002), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.574.

²⁵XVI. yüzyıl'da Türkistan coğrafyasında Osmanlı-İran arasında vuku bulan rekabetin sebepleri ve Şii İran'a karşı Buhara Hanlığı ve Osmanlı Devleti'nin giriştikleri iş birlikleri hakkında ayrıca bkz. Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", *Osmanlı*, c. I (1999), Yeni Türkiye Yayınları, ss. 581-587.

devrinde zirveye ulaşmıştır.²⁶ Söz konusu devirde, Ubeydullah Han (1533-1539), Abdülatif Han (1540-1551) ve Pir Muhammed Han ile Şii İran'a karşı birlikte hareket edilmesi hususunda çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Hatta Şah Tahmasb'ın (1524-1576) Avrupa'da Osmanlılar aleyhine müttefik aradığı sırada Kanuni'nin de Abdülatif Han ile anlaşarak, kendisine üç yüz yeniçeri ile topçu ve top yolladığı bilinmektedir.²⁷ Bu mektuplaşmalarla başlayan siyasi alandaki birliktelik XVIII. yüzyıl başlarına kadar sürmüş ve bu yüzyıl sonrasında da artarak devam etmiştir.²⁸

Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı arasındaki ilişkilerin Şii İran'ın zararlı faaliyetleri karşısında bir işbirliğine gitmek şeklinde ortaya çıkmasının yanında, bu ilişkilerde Rusya'nın faaliyetlerinin de önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim Çarlık Rusya'sı, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Asya'ya doğru yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren, Orta Asya'da ekonomik, askeri alanlarda güçsüz durumda olan Türkistan Hanlıkları istikametine doğru yayılmayı devam ettirmişlerdir. Sonuç itibariyle Rusların, bölgeye yönelik işgal hareketleri, Osmanlı Devleti ile Türkistan hanlıkları arasında hızlı bir diplomatik ilişkiye sebep olmuş ve ülkeleri Ruslar tarafından işgale uğrayan Türkistan hanlıklarından Buhâra, Hive, Hokand, Kâşgar ve Afganistan liderleri yardım dileyen mektuplar ve elçilerle Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlardır.²⁹

Rusya'nın bölgede hızla yayılmasını sağlayan etkenlerden biri de Türkistan hanlıklarının birbirleriyle olan rekabetidir. Osmanlı Devleti, hanlıklar arasındaki bu rekabeti ve düşmanlığı yanlış bularak, hanlıkların birbiriyle iyi geçinmeleri noktasında tavsiyelerde bulunmuştur.³⁰ Fakat Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı birlik çağrılarına uymayan Türkistan Hanlıkları³¹, bir birleriyle rekabete devam etmişler ve böylelikle adeta Rusya'nın ekmeğine yağ sürmüşlerdir. Bunun sonucunda 1866'da Ruslar Buhara Emirliği'ne hücum etmiş, bunun üzerine hanlık Osmanlı

²⁶Şimşir, a.g.m. , s. 118; Macit, a.g.t. , s. 31-34.

²⁷Abdullah Gündoğdu, "Türkiye ve Türk Dünyası İlişkilerinin Dayandığı Tarihi Temeller" , *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı I*, sy. 53 (2013), s. 321.

²⁸Macit, a.g.t. , s. 34.

²⁹Macit, a.g.t. , s. 34-36.

³⁰Macit, a.g.t. , s. 98.

³¹Türkistan Hanlıkları hakkında ayrıca bkz. Orhan Doğan, *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017; Ahmet Taşağıl, "Türkistan" , *TDVİA*, c. XLI (2012), ss. 556-560; Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", *TDVİA*, c. XVIII (1998), ss. 167-170; Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", *TDVİA*, c. XVIII (1998), ss. 215-216; Şeşen, a.g.m. , ss. 363-367; Alpargu, a.g.m. , ss. 557-605.

Devleti'ne elçi göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Fakat Osmanlı Devleti, Buhara'ya yardımın Rusları memnun etmeyeceği ve Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle, Buhara'ya yardım göndermenin güçlüklerinden söz edip, Ruslara mümkün olduğu kadar az kayıpla bir anlaşma yapmalarını önermiştir.³² Elçi yola çıkmadan, Buhara'nın bir kısmının Rus işgali altında kaldığı haberi gelmiştir. Buhara'dan sonra Ruslar, Hive Hanlığı'na saldırmışlar, Rus saldırılarına karşı Hive Hanlığı'ndan Said Muhammed Rahim Han (1864-1910), Osmanlı Devleti'ne ve Hindistan İngiliz Valiliği'ne elçiler göndererek, yardım talep etmiş, fakat yine benzer sebeplerden dolayı yardım talepleri olumlu karşılanamamıştır. 1873 Mart'ında başlayan Rus saldırıları sonucunda kadın, çocuk ve ihtiyar ayırt etmeksizin binlerce Türkmen öldürülmüş, Ruslar tarafından Türkistan tarihinin en büyük katliamlarından biri gerçekleşmiştir.³³

2. Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme

Arşiv belgeleri incelendiğinde genel itibariyle Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği arasındaki hediyeleşmenin esasını, Osmanlı Devleti'ne çeşitli isteklerle birlikte başvuran elçilerin padişaha hediyeler sunması, gelen elçilere yardımlar yapılması, hacca gitmek isteyen ya da maddi anlamda zor durumda olan Buharalı kimselere padişah tarafından hediyeler verilmesi³⁴, ve kitapların (özellikle Kuran-ı Kerim, fıkıh ve tefsir gibi dini içerikli kitaplar) karşılıklı olarak hediye edilmesi gibi konuların oluşturduğu görülmektedir.

Osmanlı padişahlarının İslam âleminin halifesi olması sebebiyle Buhara Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden istekte buldukları konuların başında dini alandaki taleplerin geldiğini görüyoruz.³⁵ Özellikle hacca gitmek isteyen Buharalı Müslümanların belirli güzergâhlardan geçerken güvenliklerinin sağlanması ve hac görevlerini ifa etmek için maddi destekte bulunulması için yardım talep ettikleri belgelere rastlanılmıştır. Osmanlı Padişahı II. Selim (1566-1574) tarafından H. 980 (M. 1573)

³²Osmanlı Devleti'nin, hanlıklara dönem dönem yardımları olmakla birlikte mesafenin uzak olması ve İran ve Rusya ile yapılan sulh anlaşmaları gereğince hanlıklara yardımcı olamadığı zamanlar da olmuştur. Bir örnek vermek gerekirse; İran ile yapılan 1555 Amasya Antlaşması sebebiyle Kanuni'nin, Hanlıkların İran'a karşı istemiş olduğu yardıma olumsuz cevap verdiği bilinmektedir. Bkz. Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK, Ankara 2017, s. 6-7.

³³Şimşir, a.g.m. , s. 119-120.

³⁴Burada hediye den kasıt genellikle paradır.

³⁵Abdulkadir Macit, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri", *İLEM Yıllık*, Yıl IV/ sy. 4 (2009), s. 74.

tarihinde, Buhara Hanı Abdullah Han'a gönderilen ve hac yolunun güvenliğinin sağlanmasına çalışıldığına dair bir name-i hümayun bu anlamda önemlidir. Söz konusu kayıta, Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerine son verebilmek, böylelikle yolların güvenliğini sağlayabilmek adına Kıbrıs'ın fethedildiği bildirilmektedir.³⁶

H. 1216 (M. 1802) senesine ait başka bir kayıttan, İstanbul'da bulunan Kalender Hâce isimli Buhara Müftüsünün, hacca gidebilmek için Osmanlı Devleti'nden yardım talep ettiği anlaşılmaktadır.³⁷

H. 1242 (M. 1826/1827) senesine ait kayıta, hacca gitmek için İstanbul'a gelen Buhara Hanzadelerinden Mirza Ahmed Fazıl adlı kimseye bir adet Mushaf-ı şerif³⁸ hediye edildiği ve yanına bir de hatip verildiği görülmektedir.³⁹

H. 1264 (1848) senesine ait kayıta, İstanbul'da bulunan Buhara Hâkimi Silahdar Mirza Şems ve Hokand Hanzadelerinden Sadık Bey, hacca gitmek istediklerini fakat buna maddi açıdan güçlerinin olmadığı belirterek bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. Kayıttan anlaşıldığı üzere bu yardım talebinden sonra devlet tarafından kendilerine ikişer binden toplam dört bin guruş atıyye-i seniyye ihsan edilmiştir.⁴⁰

Hacca gitmek üzere Buhara ve Çin'den İstanbul'a gelen bazı kimselerin parasız kaldıkları ve Cidde'ye veya Andican'a sevk edilebilmeleri için gerekli paranın Maliye Nezareti'nce ödenmesi hususunun görüşüldüğü H. 1330 (M. 1912) senesine ait Meclis-i Vükela mazbatasında, meclisin kararı doğrultusunda hacılara on beş bin guruş yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴¹

Nadir de olsa bazı kayıtlarda, Buhara Emirliği'nden kimselerin yardım taleplerine Osmanlı Devleti tarafından ne cevap verildiği veya yapılan yardımın içeriği ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi yer almayabilmektedir. Fakat yukarıdaki söz konusu arşiv belgeleri incelendiğinde Buhara

³⁶*Belgelerle Osmanlı-Türkistan ilişkileri (XVI- XX. Yüzyıllar)*, BOA Yayınları, Ankara 2005, s. 5-9. (Bundan sonra "Belgelerle" şeklinde kısaltmayla verilecektir.)

³⁷Şimşir, a.g.m. , s. 121; Mehmet Akif Erdoğan, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri I", *Tarihin İçinden, Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan*, IQ Kültür Yayıncılık, ed. Mehmet Akif Erdoğan, İstanbul 2006, s. 253-254. (Bundan sonra "Osmanlı Arşiv Belgeleri I" şeklinde kısaltmayla verilecektir.)

³⁸ Mushaf: 1.Sahife haline getirilmiş şey, kitap. 2. Kur'an. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 688.

³⁹BOA, HAT, nr. 1418-57993.

⁴⁰BOA, İ. HR. , nr. 45-2098.

⁴¹*Belgelerle*, s. 110-111.

Emirliği'nden kimselerin bahsi geçen konulardaki isteklerinin hemen hemen tamamının Osmanlı Devleti tarafından yerine getirildiği görülmektedir.

Buhara Emirliği tarafından, Osmanlı Devleti'nden istenilen kitaplar da hediyeleşmenin bir diğer konusudur. Arşiv belgeleri incelendiğinde istenilen ya da hediye edilen kitapların genellikle dini içerikli kitaplar olduğu görülmektedir.

Buhara hâkimine İstanbul'dan tefsir ve fıkıh kitaplarının gönderilmesine dair tarihsiz bir arşiv belgesi bu konuya bir örnektir. Söz konusu belgede bahsi geçen kitaplar; *Yaldızlı Ruhü'l-Beyân, Delail-i Şerif ve Mumya-ı Âdemi*'dir.⁴²

Osmanlı Devleti tarafından Buhara'ya gönderilecek dini kitapların listesini içeren H. 1235 (M. 1820) senesine ait bir kayıta ise toplamda otuz beş adet kitabın listelendiği görülmektedir. Kayıta bahsi geçen kitapları şu şekilde sıralayabiliriz; *Tefsîrû'l-Kebîr li'l-İmâmi'l-Fahri'r-Râzî isimli kitaptan 7 cilt, Mecma'u'l-Fetâvâ'dan 1 cilt, Câmi'u's-Sagîr fi'l-Fürû'i'l-Hanefiyye 1 cilt, Seyh-zâde Serhu Ferâ'iz 1 cilt, Kitâbü'l-Fetâvâ el-müsemmâ bi'z-Zahîreti'l-Bürhâniyye 1 cilt, Fetâvâ-yı Velvâciyye li-İshak ibn-i Ebî Bekri'l-Velvâcî 1 cilt, Kitâbü'l-Bedâyi' fi-Şerhi Tuḥfe li'l-İmâmi'l-Kâsânî 3 cilt, Kitâbü'l-Musaffâ li'l-Ahmedi'n-Nesefî 1 cilt, Câmi'u's-Sagîr Itâbî(?) 1 cilt, Müstasfâ cild 1, Fetâvâ-yı Hayriyye 1cild, Kubbetü'l-Müniyye li-Tetmîmi'l-Fenniyye 1 cilt, Şerhu Tarikati Receb Efendi 1 cilt, Kitâbü Nevâzili'l-Fürû' li-Ebi'l-Leysi's-Semerkanî 1 cilt, Hâşiye-i Sihâb Efendi alâ-Tefsîri'l-Kâdi Beyzâvî 3 cilt, Kitâbü Şerhi'l-Hidâye 1 cilt, Nisâbü'l-İhtisâb 1 cilt, Şerhu Mıftâh 1 cilt, Muhîtu Raziyyüddîni's-Serahsî 6 cilt, Kitâbü't-Tecebbüneyn(?) ve'l-Mezîd fi'l-Fetâvâ 1 cilt.*⁴³

H. 1242 (M. 1827) senesine ait II. Mahmud'un (1808-1839) hatt-ı hümayununda, Buhara hâkimine hediye edilecek tefsir, fıkıh gibi dini içerikli kitapların çeşitli kütüphanelerde ve sahaf çarşısında arattırılması, bulunamayan kitapların ise Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde arattırılması emredilmiştir. Yine aynı hatt-ı hümayunda söz konusu kitapların bedeli olan beş bin dört yüz elli üç guruşun ise defterdardan alınacağı anlaşılmaktadır.⁴⁴

⁴²Mehmet Akif Erdoğan, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri II", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, haz. Seyit Sertçelik-Haldun Eroğlu-Melek Sarı Güven, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 378. (Bundan sonra "Osmanlı Arşiv Belgeleri II" şeklinde kısaltmayla verilecektir.)

⁴³*Belgelerle*, s. 25-26.

⁴⁴*Belgelerle*, s. 26-27; Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri I, s. 257; Şimşir, a.g.m. , s. 121.

Bu başlık altında Buhara'dan İstanbul'a gelen elçilere yapılan yardımlara ve verilen hediyelere de yer verilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

Din farkı gözetilmeksizin, Doğu'dan ya da Batı'dan gelen bütün elçilerin Osmanlı topraklarına ayak bastıkları andan itibaren İstanbul'a ulaşana dek yolculukları esnasındaki zaruri ihtiyaçlarının, Osmanlı Devleti tarafından karşılanmaya çalışıldığı bilinmektedir. Devlet bu uygulamayla hem Devlet-i Âliyye'nin şan ve şevketini göstermiş hem de üstünlüğünü cömertlik yoluyla vurgulamış olmaktadır.⁴⁵ Devlet tarafından elçilere yapılan yardımlar ve verilen hediyeler genel itibarıyla onların, *ikamet, iaşe, barınak, harcırah, taâmiyye, tâyinât, harçlık, nevale, yol masrafları* gibi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılmaktaydı.⁴⁶

Buhara'dan İstanbul'a gelen elçilere bu anlamda yapılan yardımları şu şekilde sıralayabiliriz;

H. 1194 (M. 1780) senesine ait kayıta, Nazar Bek isimli Buhara elçisine, oğlu Şerif Muhammed'e ve yanlarında bulunan yirmi yedi kişiye, Osmanlı Devleti tarafından toplamda bin dokuz yüz elli guruş hediye maiyetinde harçlık verileceği anlaşılmaktadır. Bu oran içinden elçinin payına düşen beş yüz guruştur. Oğlu Muhammed Şerif'e ise iki yüz elli guruş harçlık verilmiştir.⁴⁷

H. 1196 (M. 1782) senesinde İstanbul'a gelen Buhara elçisine ise, İstanbul tellileri⁴⁸ ve yine aynı tarihte İstanbul'da bulunan Özbek elçisine bir adet kırmızı atlas kise ve bir adet sarı diba yaşmak hediye edildiği⁴⁹ kayıtlardan anlaşılmaktadır.

H. 1213 (M. 1799) senesinde İstanbul'da bulunan Buhara büyükelçisine ve maiyetindeki diğer on sekiz kişiye altı bin iki yüz yetmiş bir bucuk guruş değerinde, içerisinde çeşitli değerli kumaşlar, mest ve pabuçların bulunduğu bohçalar ve elbiseler hediye edilmiştir.⁵⁰

H. 1218 (M. 1804) senesine ait başka bir kayıta, Buhara elçisine sekiz bin kadar harcırah verildiği ve elçinin hac görevini yerine getirme arzusunda

⁴⁵Mustafa Can, "Osmanlı Devleti'nde Özbek (Buhara) Elçilerinin Ağırlanması ve Huzura Kabulleri", *Yitik Hafızanın Peşinde Buhara Konuşmaları*, ed. Mehmet Dursun Erdem-Necip Fazıl Kurt-Özcan Güngör, Pruva Yayınları, Ankara 2019, s. 227.

⁴⁶Macit, a.g.m. , s. 75.

⁴⁷Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri I, s. 261; Şimşir, a.g.m. , s. 122.

⁴⁸Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri I, s. 268.

⁴⁹Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri II, s. 376.

⁵⁰Can, a.g.m. , s. 240.

olmasından dolayı da ayrıca on beş bin guruş atıyye verileceği anlaşılmaktadır.⁵¹

H. 1220 (M. 1805) senesine ait kayıta, aynı tarihte İstanbul'da bulunan Özbek elçisine bir adet dört yüz elli guruş değerinde olan samur paçası kaytuş kürk hediye edildiği anlaşılmaktadır.⁵²

H. 1220 (M. 1805) senesine ait kayıta ise Özbek elçisi ve maiyetindekilere şu hediyelerin verildiği görülmektedir; *Elçiye bir adet bin beş yüz guruş değerinde yeşil çuka kaplı erkân samur paçası kürk, elçinin maiyetindeki Derviş Bey'e bir adet yedi yüz elli guruş değerinde yeşil çuka kaplı kontoş samur kürk, elçinin kethüdasına bir adet altı yüz guruş değerinde çuka kaplı samur kontoş kürk, elçinin dört muteber adamına her biri sekiz yüz'er kuruştan dört adet karsak kontoş kürk, elçinin mihmancı kapıcıbaşı Ali ağaya bir adet altmış kuruş değerinde şemseli sof kerrake, elçinin tercümanı müderris Kirameddin Said Efendiye bir adet altmış kuruş değerinde sof ferace, elçinin maiyetinden yine dört kişiye her biri kırk'ar kuruş değerinde dört adet vasat kaput.*⁵³

H. 1242 (M. 1826-1827) senesine ait ve H. 1217 (M. 1802-1803) senesinden beri İstanbul'a gelen Buhara elçilerine ve maiyetindekilere verilen atıyye ve yol harçlarının miktarlarının kaydedildiği bir belgede, söz konusu kimselere verilen atıyye miktarlarının dokuz bin ile on beş bin arasında değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir.⁵⁴

H. 1253 (M. 1837-1838) senesinde İstanbul'da bulunan Buhara elçisine elbise bahası olarak altı bin, atıyye-i seniyye olarak ise dört bin guruş olmak üzere toplamda on bin guruş hediye verildiği görülmektedir. Yine aynı kayıta elçinin maiyetindekilere ise toplamda yedi bin beş yüz guruş atıyye verilmiştir.⁵⁵

H. 1284 (M. 1867) senesinde İstanbul'da bulunan Buhara sefiri Mehmet Parsa Efendi'ye Osmanlı Devleti tarafından yedi bin beş yüz guruş atıyye verilmiştir.⁵⁶

H. 1287 (M. 1870) senesine ait kayıta, İstanbul'da bulunan ve memleketine geri dönecek olan Buhara elçisi Abdulhay Efendi'ye elli bin guruş atıyye verilmiştir.⁵⁷

⁵¹Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri II, s.379-380.

⁵²Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri II, s. 377.

⁵³Can, a.g.m. , s. 240.

⁵⁴BOA, HAT, nr. 1418-57993.

⁵⁵BOA, HAT, nr.781-36573; BOA, HAT, nr. 781-36562.

⁵⁶BOA, İ. DH. , nr. 569-39663.

⁵⁷ BOA, HR. MKT. , nr. 758-15.

Bu kayıtlardan, Buhara'dan İstanbul'a gelen elçilere Osmanlı Devleti tarafından iyi muamele yapıldığı ve atıyye konusunda da oldukça cömert davranıldığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte İstanbul'a gelen Buhara elçilerinin atıyye sunumlarına dair belgeler de mevcuttur.

1850'de İstanbul'a gelen Buhara elçisinin Osmanlı Padişahına getirdiği hediyeler, elçiye verilen harcırah ve maiyetindekilere verilen hediyeleri içeren H. 1267 (M. 1850) senesine ait kayıt bu anlamda önemlidir. Kayıttan anlaşıldığı üzere Buhara elçisi padişaha hediye maiyetinde 3 adet esb (at), iki adet şal ebre (kumaş çeşiti) ve 27 adet taka (kumaş topu), kutni (bir kumaş çeşididir) takdim etmiştir. Aynı kayıta, Buhara elçisine, üzerinde tuğra bulunan elli bin guruş değerinde bir kutu, otuz bin guruş harçlık, on beş bin guruş hamam harçlığı ve elçinin oğullarına da padişah tarafından beş bin guruş atıyye-i seniyye ihsan buyrulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸

H. 1267 (M. 1850) senesine ait başka bir kayıttan, Buhara sefirinin yanında hediye maiyetinde bir adet Kelâm-ı Kadîm (Kuran-ı Kerim), bir kabza-i sâde seyf ve on top Buhara akmişesi getirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁹

Bunlar dışında Osmanlı Devleti tarafından Buhara ulemasından kimselere, Buhara'nın önde gelen kişilerine ve bu kişilerin yakınlarına da hediyeler verildiğine dair kayıtlar mevcuttur.

Mesela, H. 1216 (M. 1802) senesinde İstanbul'a gelen Buhara müftüsüne bin beş yüz guruş harcırah verilmiştir.⁶⁰

H. 1256 (M. 1840) senesine ait kayıta bir süredir Hicaz'da ve Medine'de bulunan ve sonrasında İstanbul'a gelen Buharalı Necmeddin Efendi'ye geri döneceğinden dolayı bir miktar⁶¹ yol harçlığı ve atıyye verilmiştir.⁶²

H. 1256 (M. 1840) senesine ait bir kayıttan, Mekke ve Medine ahalisinden olan ve İstanbul'a gelen kimselerin bazı mahallere misafir olarak yerleştirildiği bazılarının ise açıkta kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine devlet açıkta kalan bu daiyanlara (duacılar) on üç bin beş yüz

⁵⁸BOA, İ. HR. , nr. 71-3441.

⁵⁹BOA, A.} AMD. , nr. 26-44.

⁶⁰Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri I, s. 264.

⁶¹Bu kayıta ve bu sayfa sonrasında da zikredilecek bazı diğer kayıtlarda Osmanlı Devleti tarafından verilen atıyye miktarı; "bir miktar, kâfi miktarda, münasib miktarda" şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla söz konusu kayıtlarda net olarak verilen atıyye miktarı tespit edilememektedir.

⁶²BOA, İ. DH. , nr. 11-523.

guruş atiyeye vermiştir. Aynı kayıttan Buhara ahalisinden Sabır Efendi ve Sarı Bey'e de münasib miktar atiyeye verildiği görülmektedir.⁶³

H. 1257 (M 1841) senesine ait kayıttan anlaşıldığı üzere, elli üç müridiyle birlikte hacca gitmek üzere İstanbul'a gelmiş olan Buhara meşayihinden Mehmed Efendi'ye İskenderiye'ye gidebilmeleri için gemi yardımı yapılmıştır. Ayrıca taamiyye olarak iki yüz yirmi sekiz guruş verilmiş ve rikâb-ı hümayun kapucubaşlarından Haşim Ağa kullarının hanesinde misafir edilmiştir. Aynı kayıttan yer alan atiyeye miktarlarını gösteren pusulada ise söz konusu kimselere toplamda yedi bin beş yüz guruş atiyeye verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

H. 1259 (M. 1843) senesine ait kayıttan, yanlarında bulunan dört kişiyle birlikte memleketlerine geri dönecek olan Belh hükümdarının oğlu Seyyid Mansur Han ve Buhara meşayihinden Kuş Efendi'ye toplamda üç bin beş yüz guruş atiyeye verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁵

H. 1262(M. 1846) senesine ait kayıttan, Buhara hâkimi ricalinden olan ve üç nefer teba'asıyla İstanbul'a gelen Hayır Baba isimli kimsenin, Ahmet Cemil Efendi konağında misafir edildiği, maddi açıdan zor durumda olduğundan da iki bin guruş hediye edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁶ Aynı sene Buharalı Hayır Baba'ya iki bin guruş atiyeye verildiğine dair başka bir kayıt daha vardır.⁶⁷

H. 1268(M. 1852) senesine ait başka bir kayıttan, Buhara hâkiminin hemşirezadelerinden olan bir kişi, Hicaz'a gitmek istediğini fakat zor durumda olduğunu arz etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti tarafından İskenderiye'ye kadar vapur ile gidebilmesi konusunda kendisine yardımcı olunmuş ve bin beş yüz guruş da harcırah verilmiştir.⁶⁸

H. 1274 (M. 1858) senesine ait kayıttan ise, Buhara ulemasından ve Nakşibendi tarikatı hulefâsından Seyyid Hasan Efendi ve dâ'ilerine beş bin guruş atiyeye verildiği görülmektedir.⁶⁹ Aynı konu hakkında bir kayıt daha vardır.⁷⁰

H. 1278 (M. 1862) senesine ait kayıttan, Buharalı Şeyh Abdülvahid Efendi ve müridlerine daha önce yüz yirmi guruş taâmiyye verildiği, şimdi ise

⁶³BOA, İ. DH. , nr. 21-1023.

⁶⁴BOA, İ. DH. , nr. 40-1872.

⁶⁵BOA, İ. HR. , nr. 20-980.

⁶⁶BOA, İ. DH. , nr. 119-6042.

⁶⁷Bkz. BOA, C. HR. , nr. 16-779.

⁶⁸BOA, İ. HR. , nr. 87-4272.

⁶⁹BOA, İ. DH. , nr. 398-26320.

⁷⁰Bkz. BOA, A. } MKT. MHM. , nr. 128-40.

memleketlerine geri döneceklerinden dolayı yedi bin beş yüz guruş atiyye-i seniyye ihsan edildiği anlaşılmaktadır.⁷¹

H. 1279 (M. 1863) senesine ait başka bir kayıta, Buhara ulemasından olan ve Konya’da ikamet eden Şeyh Hacı Abdülhamid Efendi’ye müşkil durumda olduğundan dolayı üç bin guruş atiyye-i seniyyeye verilmiştir.⁷²

H. 1289 (M. 1872) senesine ait kayıta, Buhara hâkimine elli bin guruş değerinde bir enfiye kutusu hediye edildiği görülmektedir.⁷³

H. 1314 (1896) senesine ait kayıttan anlaşıldığı üzere, Buhara ahalisinden olan ve maddi anlamda güçlük çeken Hacı İsmail isimli kimseye Osmanlı Devleti tarafından atiyye maiyetinde kâfi miktarda akçe verilmiştir.⁷⁴

H. 1294 (M. 1877) senesine ait kayıttan, bir süredir İstanbul’da bulunan ve memleketine dönecek olan Buhara hükümdarının veliahdı Seyyid Abdümelik Han’a Osmanlı Devleti tarafından atiyye maiyetinde üç yüz altın verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁵

H. 1312 (M. 1895) senesine ait bir kayıta, Mekke’de ikamet eden Buharalı Hacı Mehmed Efendi’nin ikamet ettiği evin kira bedeli olan kırk mecdiyeyi⁷⁶ ödeyemediği ve söz konusu kira bedelinin Osmanlı Devleti tarafından atiyye maiyetinde verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁷

H. 1314 (M. 1897) senesine ait bir kayıttan, Buhara ahalişi fukarasından Hacı İsmail isimli kimseye Osmanlı Devleti tarafından beş yüz guruş atiyye verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁸

H. 1326 (M. 1908) senesine ait kayıttan anlaşıldığı üzere, babasının vefatı dolayısıyla Buhara’ya gitmesi gereken Esseyyid Abdülkadir Geylani Hazretlerinin tarikatından olan Hasanzade Muhiddin Efendi’ye iki yüz guruş atiyye verilmiştir.⁷⁹

H. 1198 (M. 1784) senesine ait kayıta ise yukarıdakilerden farklı olarak Buhara’dan İstanbul’a hac niyetiyle gelen Muhammed Zakir isimli kimsenin, Osmanlı padişahına hediye olarak bir avize getirdiği dikkat

⁷¹BOA, İ. MVL. , nr. 466-21101.

⁷²BOA, İ. DH. , nr. 506-34440.

⁷³BOA, İ.MMS. , nr. 44-1814.

⁷⁴BOA, BEO, nr. 871-65273.

⁷⁵BOA, İ. MMS. , nr. 57-2612.

⁷⁶Mecidiye, Osmanlı Padişahı Abdülmecid’in tahta çıkışının altıncı yılı dolayısıyla 1260’ta (1844) basılan altın ve gümüş paraların genel adıdır. Bkz. , DİA, “Mecidiye” , *TDVİA*, c. XXVIII (2003), ss. 239.

⁷⁷BOA, DH. MKT. , nr. 378-45.

⁷⁸BOA, BEO, nr. 894-67015.

⁷⁹BOA, BEO, nr. 3308-248092.

çekmektedir. Dönemin padişahı I. Abdülhamid (1774-1789), söz konusu avizeyi Hz. Muhammed'in türbesine asılmasını emretmiştir.⁸⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti tarafından Buhara Emirliği'nden kimselere verilen hediyelerin genel itibariyle maiyetini; hacca gitmekte zorluk çeken Buharalı Müslümanlara yapılan para ve ulaşım yardımları, ülkeye gelen Buhara elçilerinin yeme-içme (taâmiyye), barınma, giyinme gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan yardımlar, iki tarafın birbirlerine kitap hediye etmeleri ve yine maddi anlamda zor durumda olan Buharalı kimselere yapılan yardımlar oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çeşitli zorluklar ve yabancı devletlerle yaptığı siyasi anlaşmalar gereği zaman zaman Buhara Emirliği'nden gelen istekleri ve yardım taleplerini yerine getiremediği bilinmektedir. Buna rağmen çalışmamızda yer verdiğimiz arşiv belgeleri incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasının Halifesi olmasının da vermiş olduğu etkiyle birlikte Buharalı Müslümanlara, Buhara elçilerine, Buhara'nın önde gelen kimselerine ve bunların yakınlarına atıyye bahşetme konusunda oldukça cömert davrandıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı yöneticilerince istekleri yerine getirilen Buharalılar da padişaha iyi niyetlerini göstermek amacıyla çeşitli hediyeler sunmuşlardır.

Söz konusu hediyelerin içeriğini arşiv kayıtlarından açık bir şekilde görmekteyiz. Bu kayıtlara göre, Buhara'dan gelen kimseler tarafından Osmanlı padişahına; ebre, kutni, Buhara akmişesi gibi çeşitli buhara kumaşlarının⁸¹, Kelâm-ı Kadîm gibi dini kitapların ve kabza-i sâde seyf, avize, esb⁸² gibi çeşitli hediyelerin takdim edildiği dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti tarafından Buharalılara ise para dışında; ferace, kürk, yaşmak, kerrâke, elbise, mest, pabuç, kaput gibi kıyafetler, Mushaf-ı Şerif, yaldızlı Ruhü'l-Beyân, Delail-i Şerif, Mecma'u'l-Fetâvâ'dan, Câmî'u's-Sagîr fi'l-Fürû'i'l-Hanefiyye gibi kitaplar ve enfiye kutusu, bohça, altın kese gibi çeşitli hediyeler verildiği görülmektedir.

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği arasındaki bu hediyeleşmeler, kültürler arası etkileşimi de beraberinde getirmiş ve iki tarafın birbirlerini daha iyi tanımalarını sağlayarak, iyi ilişkiler kurmasında,

⁸⁰Belgelerle, s. 9-11; Şimşir, a.g.m. , s. 121.

⁸¹Buhara'da üretilen ve ticareti yapılan kumaş çeşitleri hakkında bkz. Macit, a.g.e. , s.279-282.

⁸²Buhara bölgesinde at besiciliği Hanlığın iktisadi yapısında büyük bir pay teşkil etmekteydi. Bu nedenle atlar, hanlık için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bkz. Macit, a.g.e. , s.282-283.

dostluklarını pekiştirmesinde etkili olmuştur. Bunun bir sonucu olarak bu dostane ilişkiler, 16. yüzyıl başlarından başlayarak uzun yıllar boyunca devam ettirilebilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, A.} AMD. , nr. 26-44.

BOA, A.} MKT. MHM. , nr. 128-40.

BOA, BEO, nr. 871-65273.

BOA, BEO, nr. 894-67015.

BOA, BEO, nr. 3308-248092.

BOA, HAT, nr. 781-36562.

BOA, HAT, nr. 781-36573.

BOA, HAT, nr. 1418-57993.

BOA, İ. DH. , nr. 11-523.

BOA, İ. DH. , nr. 21-1023.

BOA, İ. DH. , nr. 40-1872.

BOA, İ. DH. , nr. 119-6042.

BOA, İ. DH. , nr. 398-26320.

BOA, İ. DH. , nr. 506-34440.

BOA, İ. DH. , nr. 569-39663.

BOA, DH. MKT. , nr. 378-45.

BOA, İ. HR. , nr. 20-980.

BOA, İ. HR. , nr. 45-2098.

BOA, İ. HR. , nr. 71-3441.

BOA, İ. HR. , nr. 87-4272.

BOA, HR. MKT. , nr. 758-15.

BOA, İ. MMS. , nr. 44-1814.

BOA, İ. MMS. , nr. 57-2612.

BOA, İ. MVL. , nr. 466-21101.

Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, haz. Abdülkadir Özcan, c. III, TTK, Ankara 2018.

Ahmed Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, haz. Ahmed Hezarfen, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

_____, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, c. II-III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

_____, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, c. IV-V, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

ALPARGU, Mehmet, "Türkistan Hanlıkları" , *Türkler*, c. VIII (2002), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 557-605.

Özaba, F.-(2020). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme. ANKARAD, 1(1), 197-215.

Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hediye", *TDVİA*, c. XVII (1998), ss. 151-155.

Belgelerle Osmanlı-Türkistan ilişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar), BOA Yayınları, Ankara 2005.

CAN, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Özbek (Buhara) Elçilerinin Ağırlanması ve Huzura Kabulleri", *Yitik Hafızanın Peşinde Buhara Konuşmaları*, ed. Mehmet Dursun Erdem-Necip Fazıl Kurt-Özcan Güngör, Pruva Yayınları, Ankara 2019, ss. 219-245.

ÇELİK, M. Bilal, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2009.

_____, "Cengizli Hakimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. II /sy. 1 (2007), ss. 175-187.

Derviş Ahmed Aşki, *Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul 2013.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

DİA, "Mecidiye", *TDVİA*, c. XXVIII (2003), ss. 239.

DOĞAN, Orhan, *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

EMECEN, Feridun, "Atıyye-i Seniyye", *TDVİA*, c. IV (1991), ss. 64.

ERDOĞRU, Mehmet Akif, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri I", *Tarihin İçinden, Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan*, IQ Kültür Yayıncılık, ed. Mehmet Akif Erdoğan, İstanbul 2006, ss. 250-271.

_____, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri II", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, haz. Seyit Sertçelik-Haldun Eroğlu- Melek Sarı Güven, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, ss. 375-389.

GÜNDOĞDU, Abdullah, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", *Osmanlı*, c. I (1999), Yeni Türkiye Yayınları, ss. 581-587.

_____, "Türkiye ve Türk Dünyası İlişkilerinin Dayandığı Tarihi Temeller", *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı I*, sy. 53 (2013), ss. 319-325.

_____, "Şiban Han Sülalesi Ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", *Türkler*, c. VIII (2002), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 606-616.

KARACA, Filiz, "Pişkeş", *TDVİA*, c. XXXIV (2007), ss. 294-296.

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin, c. II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

KONUĞU, Enver, "Hokand Hanlığı", *TDVİA*, c. XVIII (1998), ss. 215-216.

MACİT, Abdulkadir, *Şeybani Özbek Hanlığı Siyasi, İdari, Askeri ve İktisadi Yapı*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.

_____, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

_____, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri", *İLEM Yıllık*, Yıl IV/ sy. 4 (2009), ss. 67-81.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Canoğulları", *TDVİA*, c. VII (1993), ss. 154-155.

SARAY, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK, Ankara 2017.

Özaba, F.-(2020). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme. ANKARAD, 1(1), 197-215.

_____, “Hive Hanlığı”, *TDVİA*, c. XVIII (1998), ss. 167-170.

SÜMER, Faruk, “Keykubad III”, *TDVİA*, c. XXV (2002), ss. 360-361.

ŞEŞEN, Ramazan, “Buhara”, *TDVİA*, c. VI (1992), ss. 363-367.

ŞİMŞİR, Nahide, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-Buhara Hanlığı Münasebetleri”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 10 (2010), ss. 117-124.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Türkistan”, *TDVİA*, c. XLI (2012), ss. 556-560.

TURAN, Ahmet Nezihi, “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *OTAM*, c. XIII/ sy. 13 (2002), ss. 59-74.

TÜRKOĞLU, İsmail, “Şeybaniler”, *TDVİA*, c. XXXIX (2010), ss. 45-47.

ÜNİYAY AÇIKGÖZ, Fatma, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye Ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan Ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012.

_____, “Osmanlı Devleti'nde Pişkeş (XVII. Yüzyıl)”, *Turkish Studies*, c. XIII/ sy. 24 (2018), ss. 287-300.

_____, “Osmanlı-Avusturya İlişkilerinden Bir Kesit: Amaç Barış- Araç Hediye (XVII. Yüzyıl)”, *Social Sciences Studies Journal*, c. III/ sy. 6 (2017), ss. 894-911.

YILMAZ VURGUN, Seda, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığında Buhara Emirliği (Hanlığı)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2013.